

1897 TARİHLİ HAMİDİYE HAFİF SÜVARİ ALAYLARI TAKSİMATI*

Mehmet Rezan EKİNCİ*

Öz

Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısı sebebiyle Fransız İhtilaliyle güçlü bir biçimde ortaya çıkan milliyetçilik akımının sonuçlarından etkilenerek toprak bütünlüğünü koruma refleksiyle hareket etmek durumunda kalmıştır. Böylece devlet XIX. yüzyılın başından itibaren dışarda savaşlarla uğraşırken ayrıca içerde azınlıkların-gayrimüslimlerin isyanlarıyla başbaşa kalmıştır. Batılı devletlerin gayrimüslimlerin hakları üzerinden Osmanlı'nın içişlerine karışmaları karşısında Osmanlı da toprak bütünlüğünü korumak için türlü siyasî hamleler geliştirmiştir. Batılı devletler, “*Şark Meselesi*” şeklinde formüle ederek ortaya attıkları bu geniş siyasetin çerçevesine *Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları*'yla devletin doğusunda bulunan Ermenilerin haklarını da dahil etmişlerdir. Osmanlı'nın bu hamleye karşı toprak bütünlüğünü korumak için aldığı tedbirler içerisinde geliştirdiği en genel siyaset “*İslamcılık*” olmuştur. Gayrimüslimlerin yıkıcı faaliyetlerine karşı daha çok müdafaa, yerine göre taarruz amacıyla Müslümanları birleştirmeye yönelik konulan bir proje olarak İslamcılık, bir devlet kurma arayışındaki Ermenilere karşı hem Kürd aşiretlerini silahlandırmak hem de devlete olan bağlarını pekiştirecek diğer projeleri de içeren kapsamlı bir ideolojidir. Aşiretlere yönelik oluşturulan “*Aşiret Mektepleri*” ile yine Sultan II. Abdülhamid'e atfen “*Hamidiye Hafif Süvari Alayları*” projesi de bu ideolojinin içinde yer almış en önemli aygıtlardır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Kürdler, Aşiretler, Hamidiye Süvari Alayları, Çerkesler, Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları.

HAMIDIAN LIGHT CAVALRY REGIMENTS' DIVISION IN 1897

Abstract

The Ottoman state had to protect its own imperial structure especially after the French Revolution, which caused ethnic-nationalist movements, since the State had multinational imperial structure. With this way, after the beginning of the nineteenth century, non-Muslim ethnic-nationalist movements also added to the problems of the outsider attacks of the world powers. While the western powers declared protection for the Ottoman non-Muslim subjects, the Ottomans created some political moves in order to protect its own territorial integrity. The western powers, who formulated ‘Eastern Question’, also argued for the rights of the Ottoman Armenians in the Treaties of San Stefano and Berlin. The most effectively developed strategy of the Ottomans was the policy of Pan-Islamism. Pan-Islamism, which was sometimes in defensive or aggressive levels against the disruptive

* Bu makale, 2017 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığım “Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. Yüzyıl” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.
Makale gönderim tarihi: 01.08.2017, kabul tarihi: 08.11.2017
Doi: 10.26791/sarkiat.339530

* Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü, merেকinci@gmail.com.

activities of the non-Muslim Ottoman subjects, was a comprehensive ideology against the Armenian revolutionaries, who sought for state building, and militarized the Kurdish tribes in order to increase their close relations to the State and topple the Armenian ethnic-nationalist movements. Tribal Schools, which were created for those tribes, and the Hamidian Light Cavalry Regiments, which received its name from its builder, were some of those apparatuses that created Pan-Islamism as an ideology.

Keywords: Armenian Question, Kurds, Tribes, Hamidian Cavalry Regiments, Circassians, Treaties of San Stefano and Berlin.

1. Şark Meselesi İçinde Ermeni Meselesi ve İslamcılık Siyaseti'ne Etkisi

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarından itibaren milliyetçilik rüzgarına bağlı olarak toprak bütünlüğünü sarsıcı azınlık/gayrimüslim isyanlarıyla uğraşırken, dış tehditlerden gelen savaşlarla da meşgul olmuştur. Devletin toprak bütünlüğünü korumak birinci hedef iken, zayıflayan otoritesini güçlendirmek için türlü hamleler geliştirme gayretinde olmuştur. Avrupalı devletlerce ilk kez 1815 Viyana Kongresi'nde icad edilen “Şark Meselesi”nin Osmanlı Devleti’ni iyiden iyiye uğraştırdığı XIX. yüzyılda, dışarıya karşı denge siyaseti izlemiş olan devletin iç siyaseti de bu durumdan doğrudan etkilenmiştir¹. Devletin toprak bütünlüğünün korunması, azınlık isyanlarının engellenmesi, Ermeni Meselesi gibi belli başlı meseleler, Şark Meselesi bağlamında ele alınarak bu yüzyılın temel sorunları haline gelmiştir. Başta Rusya olmak üzere diğer Avrupalı devletlerinin Ermeni hakları talepleri üzerinden “Şark Meselesi”ni güncellemesine karşı devlet, aşiretleri Anadolu’nun doğu ve güney hattında bir *set gücü* olarak organize etmeyi gündemleştirmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Ayestefanos’a kadar geldikleri sırada Ermeni Patriği Narses, Grandük Nikola’nın karargahına gitmiş ve antlaşma metnine Ermeniler hakkında maddelerin konulmasını talep etmiştir. Rusya da Ermeni ve Hristiyan haklarına dair taleplerin “Anadolu Islahatı” namıyla antlaşmalarda yer almasını sağlamıştır². Rusya’nın Ermeniler üzerinden Vilayat-ı Şarkiyye’den Basra Körfezi’ne inme hayalinin İngiltere’nin Hindistan sömürge yolları için tehdit oluşturması, İngiltere’nin Rusya’ya karşı Ermeni Meselesi’ne dahil olmasına yol açmıştır. Bir müddet sonra da İngiltere, Osmanlı Devleti’nden Kıbrıs’ı kiralayarak Doğu Akdeniz’de üs sahibi olmuş ve Anadolu’daki olayları izleyebilme imkanını elde etmiştir. Ruslar ve İngilizlerin çelişen menfaatleri ve mevcut şartlar altında, yekdiğerinin kendi hesabına Anadolu’da meskûn Ermenilerin hakları üzerinden Osmanlıya karşı bir koz elde etmelerine zemin hazırlamıştır³.

Osmanlı tarihinde “*millet-i sadıka*” olarak anılan Ermenilerle ilgili ilk hak talebi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan 3 Mart 1878

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK yay., Ankara 1999, s. 203-204.

² Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK yay., Ankara 2000, s. 129.

³ Erdal İlter, “Ermeni Meselesi’nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere’nin Rolü”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, s. 155-171; Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 60-80, 126-133; Türkan Erbenği, Emin Kutluğ, *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, Kuşak Ofset, İstanbul 2005, s. 71.

Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması ile Rusya tarafından gündeme getirilmiştir⁴. Ermeni hakları ile ilgili talep edilenler, **Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde** şöyle yer almıştır:

*“Ermenistan’da Rusya’nın taht-ı istilasında bulunub Devlet-i Aliye’ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münasebât-ı hasenesini muzır karışıklıklara mahal verileceğinden, Devlet-i Aliye’ye, **Ermenilerin meskun bulunduğu eyaletlerde, menafi’i mahalliyenin icab ettiği ıslahat ve tesisatı bilâ ifâte-i vakt icra etmeyi ve Ermenilerin Kürdlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmeyi taahhüd eder**”⁵.*

Bu madde ile birlikte devlet, Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahatların yapılmasını kabul etmiş ve onları beraber yaşadıkları Kürtler ve Çerkeslere karşı koruma sözü vermiştir. Ayestefanos’ta 16. maddede yer alan hemen hemen aynı ibareler, bu kez ilgi çekici ve sanki bilinçli bir şekilde sadece madde numarasındaki rakamların yeri değiştirilerek **Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde** tekrar yazılarak teyid edilmiştir:

*“Bab-ı Ali, ahalisi Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyenin icab ettiği ıslahatı bila-te’hir icra ve **Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüd eder ve arasına bu babda ittihaz duracak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarun ileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir**”⁶.*

13 Temmuz 1878 tarihindeki Berlin Antlaşması’nda Ayestefanos’tan farklı olarak bu kez Ermeni hakları meselesi doğrudan Avrupalı devletlerin garantörlüğü ve nezaretine bırakılarak açıkça uluslar arası bir mesele haline dönüşmüştür.

Her iki madde de henüz aşiret alayları Bab-ı Ali’nin gündeminde değilken, Ermenilerin bulunduğu eyaletler olarak “*Vilayet-i Sitte*” diye isimlendirilen Erzurum, Van, Ma’muret’ül-Aziz, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis şehirleri kast edilmiş ve buralarda Ermenilere yönelik reformlar yapılması ile özellikle Kürdler ve Çerkeslere karşı Ermenilerin emniyetlerinin sağlanmasından bahsedilmiştir. Ermenilerin, Çerkeslere ve Kürdlere karşı korunmalarının açıkça belirtilmiş olması, üstelik bu koruma halinin de batılı devletlerin garantörlüğüne verilmiş olması karşısında Kürd ve Çerkeslerin kendilerini savunmasız hissederek çareyi Osmanlı himayesinde görmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu madde birarada yaşamakta olan toplumların “*din*” üzerinden “*öteki*”leştirilmesi konusunda var olan hassasiyeti arttırmıştır. Nitekim Hristiyan Ermenilerin haklarını batılı Hristiyan devletler koruyacaksa, bu durumda Vilayat-ı Şarkıyye’deki Kürd aşiretlerinin de dindaşı olan Osmanlı Devleti himayesine daha bir yakınlaşma arzusunu hissetmiş olmaları, dönemin koşulları icabı karşı bir refleks olarak kendisini dayatmış olmalıdır. Batılı devletlerin mevcut dengeler içerisinde Çerkesler ve Kürdlere karşı Ermenilerin kayırılmaya çalışıldığına yönelik düşüncelere yol açabilecek bu tutumlarının, bölgedeki etnik-dinî dengelerin nüfus ve nüfuzlarını koruma ihtiyacı hissiyatına -

⁴ Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa* (1838-1899), Eren yay., İstanbul 1993, s. 37.

⁵ *Berlin Kongresi*, Matbaa-yı Amire, H. 1298, s. 282; Karaca, *a.g.e.*, s. 37.

⁶ Karaca, *a.g.e.*, s. 37-39; Anadolu Islahatı Meselesi ile ilgili ayrıntılı olarak bk. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisi’nde Ermeni Meselesi’nin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İÜEF yay. İstanbul 1984; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, C. IV, s. 318.

aşırı bir şekilde kapılmış olmalarına- sebep olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira batılı devletlerin her iki antlaşmada da Kürd ve Çerkeslere özellikle olumsuz vurgu yapmış olmaları, bu etnisitelerin o ana kadar olumlu-olumsuz bir biçimde oluşturdukları birlikte yaşam kültürünün temellerinin sarsılmasına yol açmış, var olan gerginliği arttırarak açıktan düşmanlık hislerine kapılmalarının önünü açmış olmalıdır. Batılı devletlerin ve özellikle Rusya'nın bu tutumlarının böylesi davranışlar silsilesini doğurarak bölgede oluşturacakları istikrarsızlıkların kendilerine yarayacağını hesaplamış oldukları aşikardır.

Böylece, Rusya ve İngiltere başta olmak üzere batılı Hristiyan devletler, dindaşları Ermenileri kollamak amaçlı bir nevi “*Hristiyanlık siyaseti*” gütmüştür. Bunun karşısında, Osmanlı'nın da toprak bütünlüğünü korumada “*aracı rolü*” göreviyle Müslüman Kürd Aşiretleri'ne yönelik “*İslamcılık siyaseti*” izlemesinin koşulları ortaya çıkmıştır. 1891'de Hamidiye Aşiret Alaylarının kurulmasının Halife-Sultan II. Abdülhamid'in “*Hamid*” ismine atıfla kendi himayesinde kurduğunu özellikle belirtmesi ve bölgede muhtemel bir Ermenistan oluşumu korkusunun aktarılması gibi hassas argümanlar, bazı aşiretlerin büyük bir iştiyak ve heyecanla devlet safında birleşmesi sonucunu doğurmuştur.

2. Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın Kuruluşu 1891

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar sadece Hristiyan halk değil, Müslümanların önemli bir kısmı da askerlik görevini yerine getirmemekteydi. Kürd Aşiretleri o dönemde 7-10 sene müddetinde olan askerliği yapmak üzere yurtlarından ayrılmayı kabul edemiyorlardı⁷. Bu durumun oluşmasında devletin bazı bölgelerde ve özellikle Vilayat-ı Şarkıyye'de askere alma kanunu uygulayacak kadar otoritesinin olmamasının da payı vardı. Irak ve Arabistan'da yaşayan göçebe Arap halktan, Arnavutluk'tan ve Vilayat-ı Şarkıyye'deki aşiretlerden asker toplanamamaktaydı. Bu sebeple devlet, Anadolu'nun güney kısmında Arap aşiretlerine, Vilayat-ı Şarkıyye'de Kürd, Çerkes ve Karakalpak aşiretlerine ve Balkanlarda da Müslüman Arnavutlara uygulanmak üzere benzer bir siyaset takip etmeye çalışmıştır. Arap aşiretlerine yönelik *Aşiret Mektebi*, Arnavutlar için *Saray Muhafız Alayı* ve Vilayat-ı Şarkıyye'deki aşiretlere yönelik de *Hamidiye Alayları* kurdurularak bu bölgelerin devlete olan bağlılığını arttırarak toprak bütünlüğünü korumak amaçlanmıştır. Osmanlı, İran'a ve Ruslara karşı birçok savaşlarda, Yemen, Rum ve diğer isyanlarda ötedenberi aşiretlerden yararlanma yoluna gitmiştir. Vilayat-ı Şarkıyye'nin merkeze uzak, lojistik takviyenin zor olan coğrafi şartlarına alışkın olan aşiretlerden askeri birliklerin kurulması için aşiret alaylarından çete savaşlarında, ani baskınlarda, geçitlerin tutulmasında, keşif ve düşmanı yıpratmada orduya *ihtiyat* ya da *yardımcı kuvvet* olarak istifade edilmiştir. Bu sebeple Hamidiye Alayları, esasen Osmanlı Tarihi boyunca birçok savaşta aşiretlere yönelik asırlarca takip edilen askere alma siyasetinin devamı noktasında somut ve profesyonel bir sonucu olarak görülmelidir⁸.

⁷ Süleyman Sabri Paşa (Yazar adı kitapta olmayıp sonradan tespit edilmiştir.), *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat*, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul 1928, s. 68.

⁸ B. Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *Devr-i Hamid Sultan*, C. I, s. 350-352.

Devlet'in içinde bulunduğu hengamede aşiretlerin itaati meselesi, merkeziyetçi politikaların onlar üzerinde incelikli bir şekilde pratiğe geçirilmesiyle gerçekleşmiştir. Bunun için öteden beri uygulanagelen bazı yöntemler revize edilerek tekrar uygulamaya sokulmuştur. Bunlardan birisi cebri yollarla yola gelmeyen bazı aşiret reislerinin isyan etmelerini engellemek, onları zapturapt altına almak gibi amaçlarla onlara resmi ünvanlar vererek, aile üyelerinden bazılarının rehin tutulması ile saray hizmetlerinde bulundurulmaları Selçuklu'da da örneği olan eski bir devlet töresi olan *rehin siyasetinin* tatbiki olmuştur⁹. Osmanlı Tarihi'nde Vilayat-ı Şarkıyye'de, Balkanlar'da rehin siyaseti geleneğinin örnekleri mevcuttur¹⁰. II. Abdülhamid'in Arab, Kürd aşiretlerine ve Arnavutlara yönelik aşiret reislerinin oğullarını eğitmek amacıyla merkezde toplayarak kurulan Aşiret Mekteplerine göndermekle izlenen siyaset de "*rehin siyaseti*"nin bir örneğidir¹¹. Burada dikkati çeken husus bazı aşiretlerin mektebe öğrenci yollamaya gönüllü ve istekli davranmış olmalarıdır¹². Bu da devlet tarafından izlenen siyasetin gerekçesinin sadece bazı aşiretler tarafından tam olarak kavranamamış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Aşiret Mektebi'nde farklı senelerde kaydedilen sınıf listelerinden, güçlü ve büyük aşiretlerin çocuklarını aşiret mektebine göndermekten imtina ettikleri veya göndermek durumunda kalanlarınsa bu talebi geciktirmeye çalıştıkları belli olmaktadır¹³. Aşiret Mektebi'ne Arab vilayetlerinin belirgin ilgisizliğini Arab milliyetçiliğinin uyanışının etkisiyle açıklamak mümkündür. Hükümetin Aşiret Mektebi'nden beklentisinden uzak bir noktaya evrilmesi açısından çok sonraları bu mektepten gerek Arab gerekse Kürd milliyetçisi öğrencilerinin çıktığı merkezî hedefinden birkaç sapma da yaşanmıştır¹⁴. Bu gibi sapsmalar bütün aşiretlerin tamamen devletin siyaseti

⁹ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 47; II. Abdülhamid, bu siyasetle 1880 senesinde Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey'i yaveri olarak yanında tutmuştur. Hatta Bahri Bey'i, Şeyh Ubeydullah'ı devlet namına kazanmak niyetiyle, Hakkari mıntikasındaki aşiretlere yönelik mesajlarını iletmesi için yollamış, Sultan bu siyasetinde sonuç da almıştır. Bkz. Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 101.

¹⁰ Fatih Sultan Mehmed'in Eflak Prenslığı'ni zapt altında tutmak amacıyla Vladislav'ın oğlu Vlad Çepeş'i (Kazıklı voyvoda) ve kardeşi Radul'u sarayda barındırması rehin siyasetinin bir örneğidir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara 2011, 73-77.

¹¹ Kendisi de Hesenan ve Cibran Aşiretleri'nden teşkil edilen "*Aşiret Alayları İhtiyat Livası*"nda Erzurum ve Ahlat'ta vazife yapan ve Hamidiye alay mensubu olan Kadri Cemal Paşa (Zinnar Silopi), konuyla ilgili olarak: "*İstanbul'da sultanlar tarafından birer vazife veya maaş tahsisi ile alkonulan saraya mensub Kürd ümera ve paşaları...*" açıklamasıyla rehin siyasetini teyid etmiştir. Bkz. Zinnar Silopi (Kadri Cemil Paşa), *Doza Kurdistan*, Avesta yay., İstanbul 2014, s. 37, 54-55.

¹² Zilan Aşireti reisi Eyüb Paşa ile 5. ve 6. alay kumandanları Hasan ve Ali beyler Bayezid cihatındaki 14 Hamidiye mensubu aşiretlerinden her sene 2'şer öğrencinin bu mektebe kabulünü talep etmişlerdir. Bkz. Alışan Akpınar, Eugene L: Rogan, *Aşiret Mektep Devlet*, Aram yay., İstanbul 2001, s. 91-92.

¹³ Trablusgarb, Bağdad, Haleb, Yemen, Kudüs, Suriye vilayetlerinden hiçbir zaman yeterli sayıda ve merkezin talebine yeter derecede öğrenci vermemişlerdir. Hatta Hicaz Vilayeti'nin öğrenci vermeye yanaşmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca Hamidiye Alayları'nda önemli güçleri ellerinde bulunduran Milli, Miran gibi Kürd aşiret reislerinin çocuklarını mektebe yollamamış oldukları dikkat çekmektedir. Bkz. Alışan Akpınar, Eugene L: Rogan, *Aşiret Mektep Devlet*, s. 22-23, 45-46, 117-118.

¹⁴ Ünlü Arab milliyetçilerinden Faysal Hüseyin'in gizli milliyetçi Arab örgütü olan El-Fatat'a katılması ve Osmanlıcı düşünceden ayrılışı önemli bir örnek sayılabilir. Bkz. Akpınar-Rogan, *a.g.e.*, s.41; Aşiret Mektebi ilk öğrencilerinden Cibranlı Aşireti mensubu Halid Bey daha sonraları Kürd

doğrultusunda hevesle hareket etmediklerini ve devletin ne yapmaya çalıştığını kavradıklarını göstermektedir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, emellerine ulaşmak üzere Kürd Aşiretleri'ne yaklaşarak Osmanlı'ya karşı politikalar geliştirmeye başlamıştır. Rusya, hem Ermeniler hem de özelde aşiretler üzerinden bir siyaset geliştirirken, devlet de buna bigane kalmayarak aşiretler noktasında karşı bir hamle üretmiştir. Böylece hem iç hem dış güvenlik bağlamında aşiretlere önemli roller verilerek ilk olarak “*Aşiret Mektepleri*”, ardından “*Hamidiye Aşiret Süvari Alayları*” kurularak aşiretlerle olan ilişkiler, daha sıkı ve kurumsal bir zemine oturtulmuştur¹⁵.

Hamidiye Aşireti Süvari Alayları fikrinin oluşumunda Petersburg'da büyükelçi olarak görev yapan Şakir Paşa'nın Rusya'nın Kazaklara uyguladığı modelden etkilenmesinin payı olmuş ve onun katkısıyla ortaya konmuştur¹⁶. Bununla birlikte bu fikir ilk olarak IV. Ordu Kumandanı Müşir (Mareşal) Zeki Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamid'e teklif edilmiştir¹⁷. Sultan ise bu teklifi, hem savunma amacıyla bölgesel tehditlere karşı hem de aşiretlerin merkezî otoriteye bağlılıklarını artıracak fikriyle destekleme kararı almıştır. Sultan Abdülhamid: “*Rusya'ya karşı bir harpte, disiplinli birlikler halinde toplanmış olan aşiretler, bize çok hizmetler yapabilirler; birliklerde öğrenecekleri itaat hissi de onlar için iyi olacaktır..*” düşüncesiyle bunu açıkça belirtmiştir¹⁸.

Rusların Kazak askeri modelini aşiretlere de uygulama niyetinde olduğunun öğrenilmesi, Hamidiye Alayları projesinin kabul görmesini ve hızlandırılmasını teşvik etmiştir. Şakir Paşa, “*Yaver-i Ekrem*” sıfatıyla sarayda bulunduğu için, Zeki Paşa'nın bölgede edindiği saha gözlemleri tecrübesi sonucunda saraya yansıttığı teklifler, projenin değerlendirilerek geliştirilmesinde etkili olmuş, ayrıca Vilayet-i

Milliyetçisi Azadî (Özgürlük) isimli bir örgütün kuruluşunda yer almış ve Şeyh Said İsyanı'nda önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Akpınar-Rogan, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁵ Eugene L. Rogan, *Asiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)*, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 1 (Feb., 1996), pp. 83-107; Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram yay., İstanbul 2001.

¹⁶ Şakir Ahmed Paşa (1838-1899), müşirlikle (mareşal) görevlendirildiği ve on yıl kadar kaldığı Petersburg elçiliğinden sonra Anadolu Vilayetleri Umum Müfettişliği görevini de yapmıştır. Müfettiş iken sunduğu raporlardaki öneriler içinde yer alan Hamidiye Alayları kuruluş fikri kendisine dayandırılmıştır. Bkz. Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Paşa Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, İstanbul 1976, s. 5; Ayrıca Şakir Paşa'nın raporları için bkz. Karaca, *a.g.e.*, s. 43, 173-174; İbrahim Bozkurt, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi*, 151; Esmâ Ocak, *Bir Filozofun Özel Yaşamı Ziya Gökalp*, Birharf yay., İstanbul 2006, s. 47; Bruinessen, Martin van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 286; Dönemin tanıklarından olan Ziya Gökalp, “*Şaki İbrahim Paşa*” adlı mazmun eserinde Hamidiye Alaylarının kuruluşunun Şakir Paşa ile ilişkisini şöyle dile getirmiştir. Bkz. Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Paşa Destanı*, s. 5:

Şakir Paşa Rusiya'da kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürd Alayı fikrine
Kürd kavmini benzeterek Kırgıza
Bir hülyayı beğendirdi Yıldıza

¹⁷ Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 33; Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, Medya Güneşi yay., İstanbul 1992, s. 54.

¹⁸ Kodaman, “*Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri*”, s. 352.

Sitte'deki Ermenilere yönelik ıslahatlar için görevlendirilmiş olan *Anadolu Müfettişi Şakir Paşa*'nın başında olduğu heyetin katkılarıyla şekillenmiştir¹⁹.

Sultan, 1890 senesinden itibaren IV. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa'nın Doğu'daki aşiretlerden alaylar teşkil edilmesi teklifini diğer komutanların muhalefetine rağmen onaylamış; uygulanması ile ilgili sorumluluğu da Müşir Zeki Paşa'ya vermiştir²⁰. Projenin kuruluş ve teşkilatlandırılma planları Şakir Paşa'nın da bulunduğu heyet hazırlamış, sahada uygulama vazifesi de Zeki Paşa'ya verilmiştir²¹.

Aşiret Alayları'nda sacın önemli bir ayağını Kürd aşiretleri oluştururken Berlin Antlaşması'nda Ermenilerin korunması maddesindeki Kürdlerin yanında *Çerkeslerin* de dahil edilmesine karşı Sultan'ın hem ona yakın²² hem de *Çerkes olan Müşir Zeki Paşa*'ya bu işin sorumluluğunu vermiş olması, Sultan'ın incelikli ve hesaplı siyaset izlediği ihtimalini ortaya koymaktadır. Böylelikle Sultan'ın, Avrupalı devletlerin kullanma arzusunda oldukları Ermenileri bizzat antlaşma maddesindeki Çerkes ve Kürdlerle dengelemesinin her zaman ustalıklı izlediği denge siyasetinin bir parçası olduğunu akla getirmektedir.

Sultan Abdülhamid'in Hamidiye projesini teslim ettiği Zeki Paşa, 1888'de Müşirliğe terfi ile *IV. Ordu Komutanlığı*'na ve sorumluluk alanı itibariyle *Rus Cephesi*'ne²³ tayin edilmiştir. 1891'de Hamidiye Alaylarının kuruluşundan Paşa'nın İttihadçılar tarafından hem IV. Ordu'dan hem de Hamidiye

¹⁹ “*Memalik-i Mahruse-i Şahaneleri dahilinde bulunan aşair-i Ekrâd ve Urban dan Süvari-i Hamidiye Alaylarının teşkil ve tertibi ile kuvva-yı Osmaniye'nin tezyidi... ahiren işbu alaylara ihsan buyrulan rayat-ı zafer âyat-ı şerifenin teslimine dahi memuriyet-i abidanem üzerine geçen sene 4. Orduyu hümayunları müşir-i Mehmed Zeki Paşa kullarıyla beraber Erzincan'dan hareketle Kemah, Eğin, Arabkir, Mamuretü'l-Aziz, Ergani Madeni, Diyarbekir, Mardin, Nusaybin, Cizre, Siird, Bitlis, Van, Erciş merkez mülhakatını dolaşarak Erzurum'a ve oradan Erzincan'a avdet... ikinci defa olarak yine Erzincan'dan hareketle Kiği, Muş, Malazgird, Karakilise, Ahlat, Bitlis, DiyarBekir, Harput, Sivas'a uğrayarak... Bu devr ve seyahat-i âbidanamde Anadolu ve Kürdistan'ın ekser... mühimmesini görmüş ve ihsan ve tevdi buyrulan 50 kut'a rayat-zafer-ayat-ı şerifenin şanına layık... sadakat ve ubudiyete muvafık'ı tanzimat-ı kâmile ile aşair-i ma'lûme rüesası kullarına teslimi...*” Yaver-i Hazret-i Şehriyelerinden Kulları Vehbi, BOA., Y.PRK.MYD., 12/36, 10 B 1310/28.01.1893; Karaca, a.g.e., s. 173-175.

²⁰ Müşir, Mareşal demek olup, 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonrasında 1881 (Hicrî 1291) senesinde düzenlemeye gidilen ordu teşkilatlanmasında; ordu bölgesinde bulunan nizamiye redif ve müstahfız tümenlerin hepsi, ordu komutanı unvanı ile bir müşir (mareşal) veya ferik (tümgeneral) komutasına verilmiştir. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Harp Tarihi Bşk. Harp Tarihi yay., Ankara 1978, s. 213.

²¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK yay., Ankara 2000, s. 363-364; Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Paşa Destanı*, s. 5; Janet Klein, *Hamidiye Alayları*, İletişim yay., İstanbul 2013, s. 56; Aytar, a.g.e., s. 54; Karaca, a.g.e., s. 43, 173-175; Türkan Erbenği; Emin Kutluğ, *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, s. 30.

²² Zeki Paşa'nın kızkardeşlerinden birinin sarayda haremde bulunması sebebiyle Sultan'dan eniştesi olarak bahsettiği, Fransız Konsolosu Roquferrier'in Cambon'a 8 Nisan 1896 senesinde gizli ibaresiyle paylaştığı bilgide yer alan ifadelerinde belirtilmiştir. Bkz. Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İletişim yay., İstanbul 2013, s. 150. Aradaki bu ilişki biçiminin tayin ve idarede kendisine ne tür bir kolaylık sağlanıp sağlanmadığı konusu haklı bir ilgiye mazhar bir mesele olarak ayrı bir incelemeyi hak etmektedir.

²³ Klein, s. 144, 178-179.

Kumandanlığı'ndan 1908'de azledilmesine dek askerlik kariyerinin 20 senesini Hamidiye projesini uygulayan kişi olarak geçirmiştir²⁴.

Alaylar kurulmaya başlanır başlanmaz hükümet, aşiretlere yönelik izlediği siyasetinde görünür değişikliklere gitmiştir. İlk olarak kanun ve nizamları ihlal etmiş olan aşiret mensuplarının affedilmesine yoluna gidilmiş, reisleri de taltif edilmiştir²⁵. Bu şekilde Hamidiye'ye katılımı arttırmak ve ısıdırmak yollu teşvik edilmişlerdir.

Hazırlık ve fikrî aşaması 1890 yılına dayanan projeye ilgili 53 maddeden oluşan ilk resmî nizamname 1308 (1891) yılında yayımlanmıştır²⁶. Her ne kadar hazırlık süreci bir sene öncesine dayansa da nizamnamenin yayım tarihine göre 1891 senesiyle Hamidiye Alayları'nın resmî kuruluşu gerçekleşmiştir. Düzenli olarak askerlik hizmetinde bulunmadıkları halde askerlikleri ile meşhur ve çadırdaki yaşayan aşiret fertlerinin "*Asakir-i Hamidiye*" ismiyle "*Süvari Aşair Alayları*"na katılmaları, halife makamının arzu ve iradesi icabı olduğu nizamnamede özellikle belirtilmiştir. Kurulacak alaylar en az 4 en fazla 6 bölük olup, her alay en az 512 en fazla da 1152 kişiden oluşacağı ve küçük aşiretlerin birkaç bölük ve büyük aşiretlerin ise birkaç alay kurabilecekleri açıklanmıştır. 17 ila 40 yaş arasındaki erkeklerin nüfus sayımlarının bir deftere yazılarak bildirilmesi ve alaylarda 17-20 yaş arası *ibtidaiye*, 20-32 *nizamiye*, 32-40 *redif* olmak üzere üç sınıfın oluşturulması istenmiştir. Her alay için çavuş yetiştirilmek üzere iki kişinin Ordu-yı Hümayun merkezine gönderilmesi ve Mekteb Alayı'nda eğitim gördürülerek iki sene hizmetten sonra alaylara gönderilmesi, ayrıca her alaydan bir çocuğun Süvari Mektebi'ne eğitime gönderilerek *mülazım (teğmen)* rütbesiyle alayına iade edilmesi kararlaştırılmıştır. Alayların elbise, hayvan ve eyer takımlarını kendilerinin temin etmeleri gerektiği, tüfek, cephan ve sancağın ise devlet tarafından verileceği belirtilmiştir. Ayrıca Hamidiye Alaylarının *Arab, Kürd, Karapapak ve Türkmen* aşiretlerinden oluştuğu ve *bunların mensubiyetlerinin ve normal ahaliden ayırt edilebilecek şekilde temsil edilebilmeleri için 3 ayrı kıyafet seçilmesi* kararlaştırılmıştır²⁷.

Aşiretlerin geleneksel olarak başa sardıkları puşilerin/başlıkların sarılma biçimlerinden başlayarak dışardan bakıldığında giyim kuşamlarında kendilerini özellikle birbirlerinden farklı kılan bazı tipik özellikler mevcuttur. Aşiretlerin birbirlerini tanımak üzere asırlar boyunca oluşturdukları bu ananevî tipik özellikleri Hamidiye Alayları'nda da taşımak için bu madde ile kolaylık sağlanması, onların hem tanınması ve hem de yaptıkları işe ısındırma amacı güdüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca kararlaştırılan 3 ayrı kıyafet ile etnik ayırımın da kolaylıkla seçilebilmesinin amaçlandığı göze çarpmaktadır.

²⁴ Türkan Erbenği, Emin Kutluğ, *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, s. 3-5.

²⁵ Karaca, *a.g.e.*, s. 175.

²⁶ Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 353; Karaca, *a.g.e.*, s. 174-175.

²⁷ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak *Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunnamedir*, Madde 18, Matbaa'î Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA, *Y. EE.*, 113/5, s. 6-7, 1308/1892.

Alaylara dahil olan aşiretlerin kayıtları “*Künye ve Nüfus-ı Hamidiye Defterleri*”nde tutulmuştur²⁸. Aşiretlerin alaylara katılmasını teşvik etmek ve kolaylaştırmak amacı taşıdığı açıkça belli olan bir diğer konu ise vergi kolaylığı sağlayan maddeler olup, hem İlk Hamidiye Kanunnamesi’nde hem de ikinci kanunnamede aynen yer almıştır. Buna göre, aşiretlerin a’şar ve ağnam vergilerini yine Hazine’ye ödemesi gerektiği, ancak alaylara katılan umera, zabitan ve fertlerin bu vergilerden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Nizamname’nin vergiye dair uygulaması sözkonusu olduğunda “*Künye ve Nüfus-ı Hamidiye Defterleri*”nden isim kontrolleri yapılarak vergi düzenine tabi olmayanlar belirlenmiştir²⁹. Vergi kolaylığı maddesinin yeni kanunnameden çıkarılmayarak aynen korunmasından bu maddenin alaylara katılım ve istenen diğer olumlu havayı ve etkiyi bir nebze de olsa sağladığı anlaşılmaktadır. Bazı aşiret reislerinin vergiyle ekonomik kolaylık sağlanıyor olmasından meseleye gayet stratejik bakarak kendince mesaj çıkardığı ve bu maddeyi sonuna kadar kullanma gayreti içerisinde olduğu aşikar olup alay sayısını arttırmaya yönelik çaba gösterdiği bilinmektedir³⁰.

Harb birliği olan alay ve bölük kumandanların mutlaka askeriyeden, *kaymakam* (*yarbay*), *binbaşı*, *kolağası* gibi diğer subayların aşiret ileri gelenlerinden olması, ayrıca devlete sadakat ve hizmet gösteren aşiret ileri gelenlerin *Miralay* (*albay*) rütbesine terfi ettirilebileceği fakat bu durumda yardımcısının mutlaka *nizamî bir subay* olarak karargahtan gönderileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte alaylara dahil olmayan aşiret fertlerinin de “*ahz-i asker kanunnamesine tabi*” olarak lüzumu halinde bunların hiçbir şekilde dışarıda kalmalarına müsaade edilmeyerek mutlaka cebir ve şiddetle askerlik yapmalarının sağlanacağı ifade edilmiştir³¹. Gerek ilk gerekse ikinci nizamnamede aşiret ileri gelenlerine verilen *kaymakam*, *binbaşı*, *kolağası*³² ünvanlarının ve askeri sıfatı hak kazanmış aşiret mensublarının *vali*, *mutasarrıf*, *kaymakam* gibi mülkî idarecilerle olan idarî ve hukukî durumlarının ne

²⁸ Resulayn Kazası Ağnam Tahkikat Memurluğu’na telgraf için bkz. BOA., *DH.TMIK.M.*, 74/6, 10 Nisan 1315/22.04.1899; BOA., *DH.TMIK.M.*, 71/20, 23 Z 1316 /04.05.1899; BOA., *DH.TMIK.M.*, 71/20, 20 Ks 1314/01.02.1899.

²⁹ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak *Hamidiye Süvari Alayları’na Dair Kanunnamedir*, Madde: 46, Matbaa’i Osmaniye, Dersaadet, 1308 için bkz. BOA, *Y. EE.*, 113/5, s. 12, 1308/1892; Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kanunname-i Humayunu, Madde 65, Daire-i Askeriye Matbaası’nda Tab’ olunmuştur, İstanbul 1312 için bkz. BOA, *Y. EE.*, 113/6, s. 16, 1312/1896; Vergi maddesi muafiyetinin Hamidiye’ye tabi olan ve olmayanlarla ilgili olarak uygulandığına dair bkz. “...*Asakir-i Hamidiye şahanenin esna-yı tahririnde silk-i celileye dahil ve bu babda muntazam künye ve nüfus-ı Hamidiye defterinde mukayyed olub şimdiye kadar ağnam ve a’şardan bir akçe zimmetleri olmadığı tekalifat-ı saireden dahi zimmetleri olmadığı cihetle bakaya namıyla bir akçe talep olunmamış olduğu...*” BOA., *DH.TMIK.M.*, 71/20, 20 Ks 1314/01.02.1899.

³⁰ “Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa’nın ta’dad-ı ağnam esnasında dürlü dürlü hile ve desais ile aşireti ağnamı ta’dad itdirmediği gibi Hamidiye Alayları’na iltihak eyleyecek bi’l-cümle aşayirinin tekalifi emiriyeden müstesna olacağı neşriyatıyla sair aşiretleri dahi kendüye celb itmek teşebbüsünde bulunduğ...” Dahiliye Mektubi Kalemî Müsveddatına Mahsus Varaka’dır ., 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti Celilesi’ne, BOA, *DH.MKT.*, 1928/19, 2 Ş 1309/02.03.1892.

³¹ Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, s. 353-354; Veysel Gürhan, “Hamidiye Alayları ve Mardin”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Edt: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 833- 839.

³² Adamanlı/Atmankî Aşireti reisi Mehmed Bey 3 alay teşkil ederek “*Kaimmakam*” rütbesini almıştır. Loli/Lolan Aşireti’nden Ali ve yine Adamanlı Aşireti’nden Kulu Han ağalar da başlangıçta 2’şer alay teşkil ettiklerinden her ikisine de “*Kolağası*” rütbesi tevcih edilmiştir. Bkz. BOA., *Y.PRK.BŞK.*, 48/19, 26 Eylül 1312/08.09.1896.

olduğu açıkça belirtilmemiş olması birçok soruna yol açmış, buralarda devlet otoritesini zaafa uğratmıştır³³. Bu madde ile bazı aşiretler devletin kendilerine tanıdığı imkanın idrakinde ve ziyadesinde yerel bürokrasiye karşı bir avantaj olarak kullanma gayreti içerisinde hareket etmelerine bir zemin elde etmiştir. Zaten II. Abdülhamid de şehirli ayan ve eşraf ile araları iyi olmayan aşiretleri silahlandırıp, askerî birlikler kurdurarak kendine bağlamak ve de eşrafa karşı kullanmak amaçlı bu güçleri birbirleriyle dengeleyerek kendi otoritesini her iki grubun da üstüne çıkarmayı hedeflemiştir³⁴.

Nizamname'de belirtilen maddelerden hükümetin aşiretleri devlete ısındırmaya çalıştığı ve bu yolla Vilayat-ı Şarkiyye'de merkezî otoriteyi hakim kılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Aşiret ileri gelenlerinin aşiretleri üzerindeki otoritelerinin devamı için bazı askeri rütbelerin tahsisi ve terfi ettirilmeleri merkezî otoritenin reisleri aracılığıyla bağlılarına ve aşiret tabanına yayılmasında kullanılan etkili bir yöntem olmuştur. Bununla birlikte devlete yakın aşiret reislerinin terfi ettiği üst rütbesine güvenerek devlet arzusu hilafına muhtemel sıradışı bir tutum geliştirmesinin önüne geçmek için yanına askeri sınıftan bir yardımcının önleyici rol olarak atandığı görülmektedir. Aşiretlerin son model *martini henry tüfekleri* ve mühimmatlarının devlet tarafından karşılanmasının yanında süvariler için gerekli olan at ve takımlarının zaten aşiretlerin geçim kaynaklarına uyumlu olarak kendilerinin tedarik etmesi, Vilayat-ı Şarkiyye'de bölge emniyeti için hazinenin ekstra bir masraf ortaya koymasının önüne geçerek hazine artı bir yükten kurtarılmıştır³⁵. Ayrıca alaylara dahil olmayanların gerektiğinde askere alma kanunlarına tabi tutulacaklarının bir nevi ikaz mahiyetinde özellikle belirtilmiş olması, alaylara katılmayı teşvik edici bir tedbir unsurunun devreye konulduğunu ortaya koymaktadır. **Hükümetin nizamnamelerde ortaya koyduğu bütün bu ikaz, korkutma ve özendirme siyasetlerinden bölgede Hamidiye Alayları'na olan ilginin beklenenden az olduğu sonucuna götürmektedir.** Nitekim, Hamidiye Teşkilatı'na katılmayan sünni Kürd aşiretleri, katılanlara oranla Kürdlerin çoğunluğunu teşkil etmiştir. Aşiretlerin Hamidiye ile devlete ısındırılma ihtiyacı duyulmasının altında 1881 senesindeki Şeyh Ubeydullah İsyanı sonrasında oluşmuş olan hassasiyetin de etkisi olduğu açıktır. İsyân sonrasında hükümet, bölgedeki nizam ve sükunetin temini için 142 Kürd bey ve reisi sürgüne tabi tutmuştur³⁶.

³³ Kodaman, *a.g.m.*, s. 364.

³⁴ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", *Devr-i Hamid Sultan*, C. I, s. 350.

³⁵ "Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa kulları icab-ı halinde muhafaza-i mülk ve devlet için namus-ı askeriyelerine tevdi edilen martini tüfenkleri..." Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi'ne telgraf için bkz. BOA., *BEO.*, 1340/100441, 13 Haziran 1315/25 .06.1899; "Milli aşireti reisi olub Süvari-i Hamidiye Alaylarına ilhak olunmak üzere mukaddema teşkilini deruhde eylemiş olduğu süvari alayından başka hayvanlarıyla diyyunundan akçe sarf ederek yaptırmış olduğu elbiseleriyle mükemmel ikinci bir alay daha teşkil ve üçüncü alayın dahi teşkiline teşebbüs eylemiş olan Timavîzade İbrahim Paşa'ya 2. Rütbeden nişan-ı zîşanı mecidî ihсан buyurularak mu'amele-i lazimenin ifası..." BOA., *İ.DH.*, 1250/98058, 11 Teşrin-i sani 1309/23.11.1891.

³⁶ Bu isyan sonrasında bölgede oluşan hassasiyet sebebiyle 142 (toplam sayı vesikada 142 gösterilmiş olup hizmetkar ve yanlarındaki isimlerle beraber sürgün adedi 145 kişidir.) Kürd reis ve beyleri sürgün edilmiştir. Bkz. "Abidin Paşa hazretlerinin Kürdistan'da bulunduğu esnada işaretleri üzerine vatanlarından nefy ve tağrib olunmuş olan Rüesa-yı Ekrâd'ın haklarında...", "Abidin Paşa hazretlerinin Kürdlerin oradan kaldırılarak oraca asabiyyet-i kavmiyelerine hâlel bir işi mucceb olacak muamelede bulunmaları münasib olmayacağını irad ve dermiyan", "Şeyh Ubeydullah Efendi

Sürgüne gönderilen bey ve reisler sebebiyle bölgede aşiretler hemen hemen reissiz ve başsız bırakılmışlardır. Bu durum haliyle bölgedeki toplumsal hassasiyeti ve hükümete karşı belirli bir mesafenin oluşması şeklinde dengeleri etkilemiş olmalıdır. Kürdlerin özellikle Şeyh Ubeydullah İsyanı sonrasında hükümete karşı bir mesafe koyarak ilişkilerde temkinli bir siyaset tarzı izledikleri düşünülmelidir. Ancak tüm bu mesafe ve temkine rağmen muhtemel bir Ermeni ve Rus tehdidine karşı dindaşı olan Türklerle Ruslara karşı birlikte hareket etmek için gayret gösterecekleri ihtimali de bölgeyi son derece iyi gözlemleyen bizzat Rus askerî bürokratlarının ayrı bir tesbitidir. Burada ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir husus da Hamidiye'ye dahil olan bazı Kürdler eliyle bölgede devlet otoritesinin sağlanmış olmasıdır. Ayrıca bazı Hamidiye Aşiretlerinin sadece Ermeni köyleri üzerine değil, Kürd köyleri üzerine de birbirine benzer gasb hareketlerine kalkışmış olmaları özellikle belirtilmelidir³⁷. Zira bu gasb hareketlerinin bilinçli bir şekilde sadece Ermeni köylerine karşı olduğuna dair bir kanaat oluşmasına rağmen Hamidiye Alaylarında kendine hatırı sayılır bir yer edinen en fazla alay sahiplerinden olan Milli İbrahim Paşa'nın Ermenileri ve Hristiyan azınlıkları himaye ettiği çağdaşı olan kaynaklar tarafından belirtilen önemli bir husustur³⁸.

1891 senesi içinde bazı aşiret reisleri İstanbul'a gelmiş ve II. Abdülhamid'le görüşerek, bağlılıklarını ifade etmişler; buna mukabil sultan da çeşitli hediyeler ve nişanlarla onları taltif etmiştir. İstanbul'a gidemeyenler ise IV. Ordu Müşirliği'nin merkezi Erzincan'da Müşir Zeki Paşa ile görüşerek bağlılıklarını onun vasıtasıyla bildirmişler ve sultanla görüşmeleri için kendisinden aracı olmasını talep etmişlerdir³⁹. Sultan ile görüşme fırsatı bulan aşiret reislerinin, görüşemeyenlere nazaran bölgede ayrıcalıklı ve prestijli bir konum elde etmişlerdir. Aslında bunun devletin oluşturmak istediği bilinçli bir algı politikasının ürünü olduğu bellidir. Böylece temelde hükümetçe arzu edilenin devlete bağlılık hissiyatını uyandırılması olup, bu hissiyatın da Hamidiye örgütlenmesinin motivasyonunda kullanıldığı görülmektedir.

3. İlk Hamidiye Alayları Tablosu 1897

Hamidiye Alayları'na dahil olmuş aşiretlerin 7 livaya taksim edilmesi ile ilgili ilk derli toplu tablo⁴⁰ Anadolu Vilayeti Müfettişi Yaver-i Ekrem Şakir Paşa mührüyle

ile taallukat ve mensubiyatının ve 15 kadar Rüesa-yı Ekrâdın hudud boyundan tard ve tab'idleri" BOA., Y.A.HUS., 167/25, 12 Ca 1298/12.04.1881.

³⁷ Avyarov, *Osmanlı - Rus ve İran Savaşları'nda Kürdler*, Çev: Muhammed Varlı (Hoko Xanî), Sipan yay., Ankara 1995, s. 145-146, 152-153.

³⁸ Mark Sykes, "Journeys in North Mesopotamia". *Geographical Journal* 30, 1907, s. 385-386; Joost Jongerden, "Elite Encounters of Violent Kind: Milli İbrahim Paşa, Ziya Gökalp and Political Struggle in Diyarbakir at the Turn of the 20th Century" *Social Relations in Ottoman Diyarbakir, 1870-1915*, Ed. Joost Jongerden-Jelle Verheij, s. 74-75.

³⁹ Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 354-355; M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Vario Tarihi*, s. 151; 1891 senesinde IV. Ordu merkezi Erzincan olup Trabzon, Erzurum, Sivas, Elazığ, Dersim, Bitlis, Hakkari, Van, Diyarbakır illeri bu ordu sorumluluğundaki bölgeyi kapsamaktaydı. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 215-216.

⁴⁰ Bkz. EK, "Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır" BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897. Bundan böyle sadece "EK, BOA., Y.EE., 81/42" şeklinde kullanılacaktır.

ve Müşir Zeki Paşa'nın da katkılarıyla 18 Ka 1313/30.12.1897 senesinde hazırlanmıştır⁴¹.

Tablodan ilk söz eden Bayram Kodaman'dır. Kodaman'ın yayımladığı incelediğimiz 2 makale ve 1 kitap yayımından hiçbirinde orijinal vesika yayımlanmamıştır. Sırasıyla 1979, 1987 ve 2011 senelerindeki bu yayımlarda hiçbir düzeltme yapılmadan aynı maddi hatalar tekrar tekrar yayımlanmıştır. Kodaman'ın konuya zaten açıklık getirdiği düşüncesi, araştırmacıların yıllarca bu meseleye tekrardan eğilme reflekslerine ket vurduğu düşüncesi uyanmıştır. Bu hatalı bilgiler birçok eserde ve internet ortamında aynı şekilde yayımlanmaya devam ettiğinden vesikanın orijinaliyle birlikte tekrar okunuşunu yayımlamak elzem olmuştur⁴².

HAMİDİYE AŞİRETİ SÜVARİ ALAYLARI		
1. LİVA (TUĞ) / Merkezi: KARAKİLİSE ⁴³	Alay No	Alay Sayısı: 11

⁴¹ Bu tablonun hazırlanmasında kuşkusuz Müşir Zeki Paşa'nın da emeği vardır. Ancak tek imzanın bulunma gerekçesi olarak, Zeki Paşa'nın bu vesikada ismini ve imzasını kullanmamış olması ya Şakir Paşa'ya olan saygısından kaynaklandığını ya da tablonun doğrudan Şakir Paşa'nın vazifesi ile ilgili olarak hazırlanmış olduğunu akla getirmektedir. Karaca, "Gerek arıza gerekse layiha ile liva cedveline ait evraklarda sadece Şakir Paşa'nın mührünün bulunması ve Zeki Paşa'ya ait bir imzanın bulunmaması, bu belgelerin hazırlanması esnasında yalnızca onun bilgisine başvurulduğunu akla getirmektedir."; demektir. Ancak bu bir yanıldır. Çünkü, Karaca'nın iddiasının aksine arızanın/raporun başlangıcında müştereken/birlikte hazırlandığı: "4. Ordu Müşiri'yle (Zeki Paşa kast edilmektedir.) müştereken Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzma'ya yazılan 18 Ka 1313 (30.12.1897) tarihli arızanın suretidir." açıkça ifade edilmiştir. Üstelik bu arızada da sadece "Anadolu Vilayeti Şahanesi Müfettişi Yaver-i Ekrem Şakir Paşa" mührü olup Zeki Paşa'nın imza veya mührü yoktur. Bu da Anadolu Müfettişliği üst makamının yanında 4. Ordu Müşiri'nin imza atmamasının belki resmî usulden kaynaklı bir uygulama olduğu da düşünülebilir. Yoksa Zeki Paşa'nın imzasının olmayışı belgelerin hazırlığına iştirak etmediğini ifade etmemektedir. Bkz. BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 3, 18 Ka 1313/30.12.1897; Karşılaştırınız. Karaca, a.g.e., s. 178, dp. 3

⁴² Bayram Kodaman'ın, maddi hatalarıyla yayımladığı bazı bilgilerin noktasına ve virgülüne kadar halen ve aynı maddi hatalarla yazılı/basılı eserlerde ve internet ortamında paylaşılmaya devam edilmekte olduğu görülmektedir. Oysa Hamidiye gibi güncelliğini sürekli koruyan Kodaman'ın bilgilerini paylaştığı vesikanın orijinalini araştırmak her nasılsa ya kimsenin aklına gelmemiş, ya da nasılsa "Kodaman bir ve son kez bu işi zaten yapmıştır" şeklinde bir kanaat ve güvenin oluştuğu bir durum mevcut gibi görünmektedir. Belki bu kanaatten ve ancak daha da önemlisi bu vesikanın Kodaman'ın ilk yayımladığı 1979 tarihinden beri Osmanlı Arşivi'ndeki kaydının defalarca tasnif değişikliğine uğramasından olsa gerek kimsenin bu zahmete de girmediği tesbit edilmiştir. Bu zahmetli ve zorlayıcı sebeple de olsa gerek bu makaleye dek bu hatalar tekrar edilip durulmuştur. Maalesef Kodaman da listenin içinde olduğu makaleyi başka senelerde ve başka dergi, kitap ve ansiklopedilerde bu hataların tekrarla aynen yayımlamış olmasıyla, kamuoyundaki yanlış kanaatlerin oluşmasında esas payın müsebbibi olmuştur. Kodaman'ın tabloda yaptığı maddi okuma hataları yer yer ilerideki dipnotlarda gösterilmiştir. Ayrıca Karaca da, aynı tabloyu hemen aynı hatalı okumalarla vesika olarak değil, transkripsiyon olarak yayımlamıştır. Karaca'nın 1993'te yayımladığı vesika künyesi, Kodaman'ın yayımladığı zamandaki arşiv kayıtlarından farklıdır. Bu da arşivde vesikalara yeniden künye verilmesinden kaynaklanmıştır. Bu sebeple araştırmacı ne Kodaman'ın ne de Karaca'nın verdiği künyeyle vesikaya ulaşabilecektir. Bkz. Karaca, a.g.e., s. 179-181.

⁴³ Kodaman, I. Liva merkezi olan "Karakilise"yi sehven "Karakulliya" okumuş, Keza vesikada I. Livada "Zilanlı" yazan aşiret ismini "Zilan" olarak 1979, 1987 ve 2011 tarihli yayınlarında aynen yayımlamış olup okuma hatasında hiçbir değişiklik yapmamıştır. Zilan Aşireti'nin sahip olduğu 3, 4, 5 alay numaralarından "4" sadece 1987 Basımında sehven "3" olarak yazılmış ve

Zılanlı Aşireti	3, 4, 5
Karapapak Aşireti ⁴⁴	6
Adamanlı Aşireti	9, 10
Heyderanlı Aşireti	11, 12
Celâlî Aşireti	37, 38
Şazilî Aşireti	57

2. LİVA / Merkezi: HINIS	Alay No	Alay Sayısı: 7
Cemedanlı Aşireti	8	
Cıbranlı Aşireti ⁴⁵	31, 32, 33	
Zirkanlı Aşireti	34, 35	
Cıbranlı Aşireti ⁴⁶	36	

3. LİVA (TUĞ) / Merkezi: MALAZGİRD	Alay No	Alay Sayısı: 8
------------------------------------	---------	----------------

yayımlanmıştır. Bkz. Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, Tarih Dergisi, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1979, s. 467; Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1987, s. 53; Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *Devr-i Hamid Sultan*, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, s. 370; Bundan böyle bu eserler sık tekrarlanacağından Kodaman (1979/1987 ve 2011) şeklinde kısaltılarak belirtilecektir.

⁴⁴ Karapapak Aşireti ile ilgili olarak vesikanın altına “Sivas civarında Karapapak’dan müteşekkil 40. Alayın hiçbir livaya münasebeti olmadığından Sivas’da bulundurulacak süvari bölüğü marifetiyle ve Sivas Kumandanı’nın nezaretiyle ta’lim etdirilecektir.” notu düşülmüştür. Bkz. EK, BOA., Y.EE., 81/42.

⁴⁵ Çizelgede Hınıs’a kayıtlı Cıbranlı Aşireti iki defa yazılmıştır. Bkz. EK, BOA., Y.EE., 81/42; Meclis Tutanaklarında Cıbranlı Aşireti, “Cıbran” olarak yazılmışsa da bölgede “Cıbranlı” namıyla bir aşirete rastlanmamıştır. Bu durum Cıbranlı Aşireti’nin sehven unutulmuş bir alayının çizelgede ikinci defa yazılarak eklendiğini düşündürmektedir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b068/tbmm020150680108.pdf>, İ: 68, C. 61, 3.3.1341, Erişim Tarihi: 24. 10. 2015; Buna rağmen, Karaca, bu aşireti “Cıbranlı” olarak, Kodaman bir eserde “Cıbranlı” diğer iki eserde de “Cıbranlı” olarak okumuştur. Bkz. Karaca, a.g.e., s. 180; Kodaman (1979), s. 467; Kodaman (1987), s. 54; Kodaman (2011), s. 370; Cıbranlı Aşireti, Muş iline bağlı Varto ve Bulanık ilçesi köylerinde meskun bir aşirettir. Dili Kürdçedir. Bkz. *Aşiretler Raporu*, Kaynak yay., İstanbul 2003, s. 254-255.

⁴⁶ EK, BOA., Y.EE., 81/42; Cıbranlı Aşireti’nin bir kısmı de Kars Susuz İlçesi Ermişler köyünde meskun olup vesikada bu şekilde farklı 2 mekanda yer almalarından olsa gerek 2. defa yazılmış ve bunlardan da ayrıca bir alay kurulmuş olmalıdır. Bkz. *Aşiretler Raporu*, s. 175.

Sipkanlı Aşireti	1, 2
Karapapak Aşireti	7
Hasenanlı Aşireti ⁴⁷	26, 27, 28, 29, 30

4. LİVA (TUĞ) / Merkezi: ERCİŞ	Alay No	Alay Sayısı: 9
Lolî Aşireti ⁴⁸	13, 14, 15, 16	
Heyderanlı Aşireti ⁴⁹	21, 22, 23, 24, 25	

5. LİVA (TUĞ) / Merkezi: BAŞKALE	Alay No	Alay Sayısı: 6
Mukrî Aşireti	17	
Milan Aşireti	18	
Şemsikî Aşireti	19	
Şikeftî Aşireti ⁵⁰	20, 56	
Takorî Aşireti	39	

6. LİVA (TUĞ) / Merkezi: MARDİN	Alay No	Alay Sayısı: 10
---------------------------------	---------	-----------------

⁴⁷ Kodaman, “Hasenanlı” Aşireti’ni “Hüsnanlı” şeklinde okumuştur. Bkz. Kodaman (1979), s. 468; Kodaman (1987), s. 54; Kodaman (2011), s. 370; Hasenanlı Aşireti, Muş ili merkeze ve Bulanık ilçesine bağlı köylerde yerleşiktirler. Dilleri Kürdçedir. bkz. *Aşiretler Raporu*, s. 257.

⁴⁸ Kodaman, “Lolî” ya da “Lolan” Aşireti’ni okumayarak soru işareti (?) şeklinde bırakmıştır. Bkz. Kodaman (1979), s. 468; Kodaman (1987), s. 54; Kodaman (2011), s. 370; Oysa “Lolan” Aşireti’nin Varto ve civarında yaşadıkları bilgisi, Kodaman’ın yayınlarda faydalandığı Şerif Fırat’ın eserinde geçmektedir. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Yayın B yay., İstanbul 2013, s. 85-90; Erzincan’a bağlı Çayırılı ilçesinde de mevcutturlar. Dili Kürdçe (Zaza)’dır. Bkz. *Aşiretler Raporu*, s.113, 131, 259.

⁴⁹ Kodaman, 26. alayı hem “Heyderanlı” Aşireti’ne hem de “Hasenanlı” Aşireti’ne aitmiş gibi okuyarak diğerlerine nazaran önemli bir hata yapmıştır. Sonraki senelerde aynen yayımlayarak bu hatayı tekrarlamıştır. Bkz. Kodaman (1979), s. 468; Kodaman (1987), s. 54; Kodaman (2011), s. 370; Oysa “25.” Alay “Heyderanlı” Aşireti’ne “26.” Alay ise “Hasenanlı” Aşireti’ne aittir. Bkz. *EK, BOA., Y.EE.*, 81/42; Hasenanlı Aşireti, Muş ili Bulanık ilçesi köylerinde meskundur. Dili Kürdçedir. Heyderanlı Aşireti de Muş ili Bulanık ilçesi ile Ağrı ili Patnos ilçesi köylerinde meskun olup dilleri Kürdçedir. Bkz. *Aşiretler Raporu*, s. 45-46, 257.

⁵⁰ Kodaman, “Şikeftî” Aşireti’ni “Şukuftî” okumuş ancak daha önemlisi “56” numaralı alayı sehven “26” okumakla birlikte farklı senelerde bu hatayı tekrarlamıştır. Bkz. Kodaman (1979), s. 468; Kodaman (1987), s. 54; Kodaman (2011), s. 371.

Milli Aşireti	41, 42, 43, 44
Karakeçi Aşireti	45, 46
Tayy Aşireti	47
Mîran Aşireti	48, 49
Ertoşî Aşireti ⁵¹	50

7. LİVA (TUĞ) / Merkezi: URFA	Alay No	Alay Sayısı: 5
Kays Aşireti	51, 52	
Berazî Aşireti	53, 54, 55	

1897 senesi itibariyle 57 aşireti kapsadığı belirtilen tablo, bu tarihte kurulduğu bir şekilde vesikalara aksetmiş olan bazı aşiret alaylarını içermemektedir⁵². Nitekim vesikalarda 1893 senesinde tabloda ismi yazılı aşiretlerden bazılarının daha fazla sayıda alay çıkardıkları belirtilmektedir⁵³. Yeni alay sayılarının tabloya neden eklenmediğine ilişkin bir açıklama da bulunmamaktadır. Ancak bilinen husus, bölgede Hamidiye'ye 1908 senesine dek katılım aralıksız devam etmiş olmasıdır. Ayrıca alayları kendi tasarruflarıyla donatan bazı aşiret reislerinin varolduğu bilinmekte olup bu alayların kuruluşunun, teftişinin ve tescilinin resmi bir kayıt altında yapılması gerekmiştir.⁵⁴ Bu durumda listeye kuruluş aşamasındaki diğer alayların eklenmemiş olması, tamamlanma aşamasından henüz geçmemiş olduklarını akla getirmektedir.

1890/1891 senelerinde 36 aded aşiret alayı oluşturulmuştur⁵⁵. 1311/1895 tarihli *Salname-i Askerî*'de aşiret alaylarının sayısı 56'ya yükselmiştir⁵⁶. Bunlardan 50 alay, merkezi Erzincan olan 4. Ordu Müşirliği'ne; 51, 52, 53, 54 ve 55. alay olan

⁵¹ Kodaman, "Ertoşî" Aşireti'ni "Artuşu" olarak okumuştur. Bkz. Kodaman (1979), s. 469; Kodaman (1987), s. 55; Kodaman (2011), s. 371; Van ili Başkale ilçesi köyleri ile Hakkari'de meskun olup dilleri Kürdçedir. Bkz. *Aşiretler Raporu*, s. 344.

⁵² 57. Alay, tablonun altında not düşülen, hiçbir livaya bağlı olmadığı belirtilen ve Sivas kumandanı nezaretine verilen *Karapapaklardan* oluşan 40. alaydır. Bkz. *EK*, BOA., *Y.EE.*, 81/42.

⁵³ "Cizre havalisinde ve çöl mıntkasının cihet-i şimaliyesinde bulunan ve efradının kaffe-i melbusatını kise-i hamiyetinden yaptırarak şimdiye kadar suret-i muntazama ve mükemmelede 3 Hamidiye süvari alayı teşkil eden Göçer/Koçer Mîran Aşireti reisi Mustafa Paşa..." Yaver-i Ekrem kulları/Şakir imzasıyla BOA., *Y.EE.*, 139/22, 13 R 1310/04.11.1892.

⁵⁴ Alaylara katılan aşiretler "Künye ve Nüfus-ı Hamidiye Defterleri"nde kayıt altına alınmışlardır. Resulayn Kazası Ağnam Tahkikat Memurluğu'na telgraf için bkz. BOA., *DH.TMİK.M.*, 74/6, 10 Nisan 1315/22.04.1899; BOA., *DH.TMİK.M.*, 71/20, 23 Z 1316 /04.05.1899; BOA., *DH.TMİK.M.*, 71/20, 20 Ks 1314/01.02.1899; Ayrıca alay sayılarının 1895 ve 1908 karşılaştırması için bkz. *Salname-i Askerî*, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895); *Salname-i Askerî*, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908).

⁵⁵ Fırat, *a.g.e.*, s. 150-151.

⁵⁶ *Salname-i Askerî*, İstanbul 1311, s. 514-578.

diğer 5'i ise yakınlıkları sebebiyle Şam/Suriye'deki 5. Ordu Müşirliği'ne bağlanmıştır⁵⁷. 1896 senesi Ekim ayında alay sayısı 57'ye yükselmiş⁵⁸; mevcut alayların idare ve sevki konusunda nizamnamelerin eksikliklerini gidermek amacıyla Şakir ve Zeki Paşalar bir layiha hazırlamışlardır⁵⁹. Layihanın ikinci maddesinde, 57 alayın sevk ve idare düzeni için kanunen birkaç kolordu oluşturulması gerektiği, ancak Ordu-yı Hümayun'un bu imkanı karşılamasının zor olduğu belirtilmiş; bununla birlikte 57 alayın 7 livaya (tugaya) ayrılması şeklinde geçici bir çözüm üretilmiştir. 7 livadan Urfa livasının kumandanının mevcut olup, 3 livanın Ordu-yı Hümayun'da mevcut olan Nizamiye Süvari mirlivalarına (tuğgeneral) devri ve geriye kalan 3'ü için de münasib üç miralayın (albay) terfi ettirilerek tayin edilmesi tavsiye edilmiştir⁶⁰. Böylece bu maddeye istinaden Şakir ve Zeki Paşalar, mevcut alayları 7 livaya ayırmış, hangi aşiretin kaç alayla hangi livaya bağlı olduklarını gösteren bu tabloyu da layihaya eklemişlerdir.

Her liva 5 ila 9 arasında alaylardan oluşturulmuştur. Birtakım aşiretlerin kabiliyet ve kapasitelerine göre 4-5 hatta 7 alay oluşturmalarına izin verilmiştir. Fazla alay sayısına sahip aşiretler, buldukları bölgelerde hakim konuma gelerek eşrafla çatışmaya girecek kadar idarî ve sosyal dengeyi kendi lehlerine çevirme imkanı bulmuşlardır. Bazı aşiret reisleri bölgelerinde elde ettikleri nüfuzla Bab-ı Ali ve Saray bürokrasisinde kendilerine etkin bir iletişim kanalı açarak itibar elde etmişlerdir. En güçlü aşiretler arasında 5'er alay sahibi olan Viranşehir'deki Milli Aşireti ile Malazgirt yöresindeki Hasenanlı Aşireti ve 7 alay sahibi Heyderanlı Aşireti yer almışlardır. Bu aşiretler zamanla bir ölçüde tarihte aşiretlerin eskiden sahip olduklarına benzer bir güce evrilmeyi başarmışlardır⁶¹.

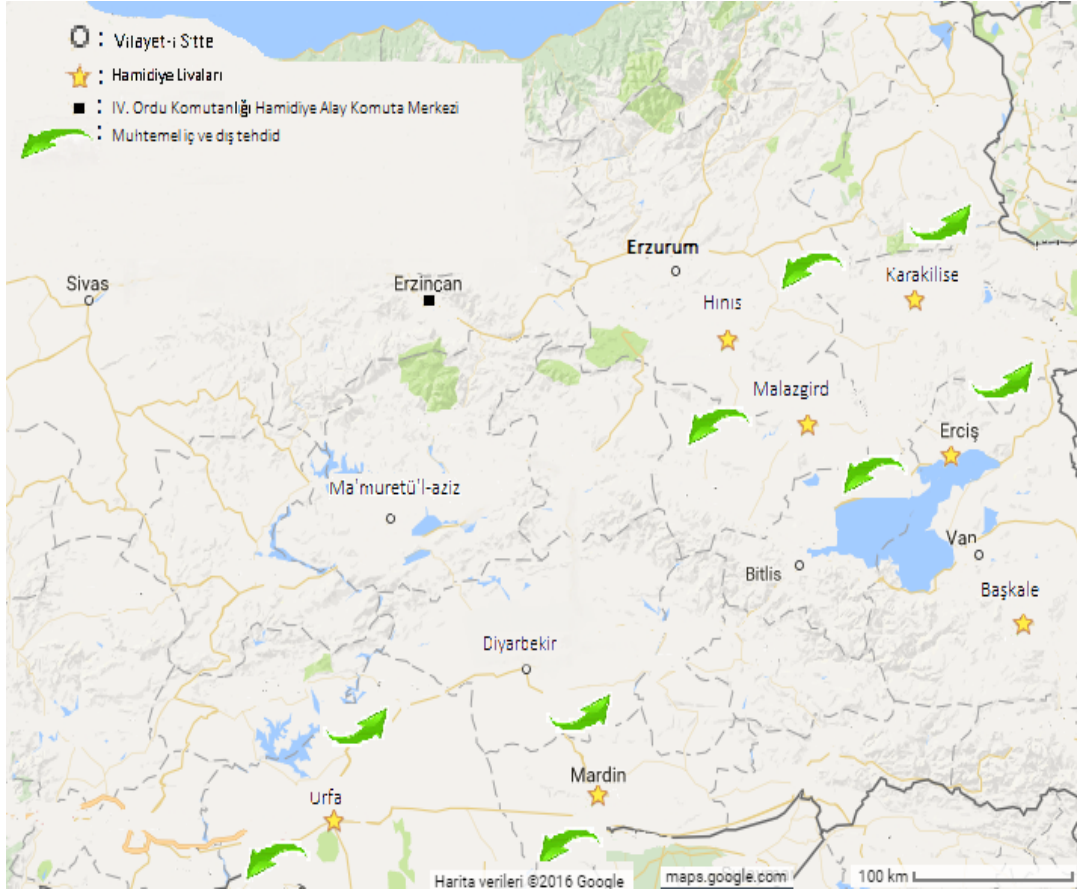
⁵⁷ *Salname-i Askerî*, s. 576; Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 360; 1891 senesinde 5. Ordu merkezi Şam olup Suriye ve Halep illeri bu ordu sorumluluğundaki bölgeyi kapsamaktaydı.. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 215.

⁵⁸ Naci Çakın; Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 225.

⁵⁹ "4. Ordu Müşiri'yle (Zeki Paşa kast edilmektedir.) müştereken Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzma'ya yazılan 18 Ka 1313 (30.12.1897) tarihli arızanın suretidir." "Anadolu Vilayeti Şahanesi Müfettişi Yaver-i Ekrem Şakir Paşa" mührü ile Bkz. BOA., *Y.EE.*, 81/42, varak: 2, 3, 18 Ka 1313/30.12.1897.

⁶⁰ BOA., *Y.EE.*, 81/42, varak: 4, 18 Ka 1313/30.12.1897; Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 369.

⁶¹ Bkz. Tablo IX için "Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Süret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır" BOA., *Y.EE.*, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; Milli İbrahim Paşa ve aşiretinin, yaşadıkları bölgede, bu yapılanma sürecinden eskiye nazaran daha güçlü çıkmışlardır. Bkz. Ercan Gümüş, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Mardin İdaresinde Milli Aşireti ve Aşiretin Nüfuz Mücadeleleri", I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Editör: İ. Özcoşar-H. H. Güneş, İstanbul, 2006, s. 829.

Hamidiye Livalarının Kurulduğu Merkezleri Gösteren Harita

Hamidiye Alayları'ndan 7 livanın düzenlenme ve kurulum biçiminin askerî ve stratejik hedeflere yönelik olduğu açıktır. Aşiretlerin Hamidiye Alayları'na dahil olmalarıyla oluşan tablonun haritaya aktarılarak bir de harita üzerinden bakılmasıyla, Vilayet-ı Şarkiyye'nin doğu ucundan güneye doğru sınır hattında bir hilal çizerek *Rus/dış tehdidine* karşı bir tampon/savunma hattının ve özellikle de Vilayet-i Sitte'deki muhtemel bir *Ermeni ayrılıkçılığı/iç tehdidine* karşı da birer karakol hattının kurulmuş olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır⁶².

Tablodaki toplam 57 aşiretten sadece ikisi çöl ağzındaki *Tayy* ve *Kays* aşiretleri Urban, ikisi Karapapak, geriye kalan aşairin tamamı ise Vilayet-ı Şarkiyye aşairidir. Urban aşairinin Hamidiye'ye ilgisiz kalmaları 1918'e doğru İngilizlerle yaptıkları ittifakla Osmanlı'dan kopuşun sinyalleri olarak daha o günden yaklaşan milliyetçi reflexlerinin habercisi sayılabilir. Halife'nin bizzat ismini ve İslamcılık doktrinini merkeze alarak İngiliz, Ermeni ve Rus tehditlerine karşı ortaya koyduğu projenin Urban aşairini hemen hemen hiç harekete geçirecek bir motivasyonu oluşturmadığı görülmektedir.

⁶² Mehmet Rezan Ekinci, Hamidiye Livalarının Kurulduğu Merkezleri Gösteren Harita, maps.google.com programından yararlanılarak uyarlanmıştır. Oluşturulma tarihi: 30.09.2016.

Sonuç

Hamidiye Projesi, Osmanlı'nın merkeze yakın hinterlandının şark ucunda bir tampon görevi konumunda bulunan Vilayat-ı Şarkiyye'den payitahta doğru muhtemel güvenlik açıklarının kapatılmasına dayanmaktadır. Şeyh Ubeydullah İsyanı sonrasında bölgede, merkezinde aşiretlerin yer aldığı huzursuzlukların ardından "İslamcılık" ideolojisi etrafında devletin otoritesinin ve birliğinin yeniden tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu birlik motivasyonunun sağlanmasında içerden Ermeni ayrılıkçılığı, dışarıdan Rus yayılmacılığı tehditlerine karşı Vilayat-ı Şarkiyye'nin temel unsuru olan aşiretlerin devlet otoritesi etrafında birleşerek devletin toprak bütünlüğünü korumak temel hedef olmuştur. Bu itibarla başta Ermeni Meselesinin çözülmesinde bir araç olmak üzere Kürd Aşiretleri'nin otoriteye ve hükümete bağlılığı gibi ara ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etmesi, Ermeni ayrılıkçılığının Hamidiye aşiretleriyle dengelenmesi beklenmiştir. Tasfiye edilen mirliklerden sonra Vilayat-ı Şarkiyye'de devletin arzu ettiği merkezi otoritenin bizzat büyük aşiretler eliyle tesisine yardımcı olmuştur.

Hristiyan-Avrupalı devletlerin desteğindeki Ermeni Meselesi ve ayrımcılığının bölgedeki karşılığı, Müslüman-Osmanlı desteğindeki Hamidiye Projesi, İslamcılık fikrinin kendisine kapı araladığı bir ortamda uygulama alanı bularak belirli aşiret reisleri üzerinden bölgenin hükümete bağlılığı arttırılmaya çalışılmıştır. Neticede Osmanlı, birkısım Hamidiye aşiretleri eliyle, Vilayat-ı Şarkiyye'deki Ermeni ayrımcılık taleplerinin önüne geçmeye çalışmış, Rus yayılmacılığının önünde aşiretlere *set vazifesi* gördürmüş ve bölgenin halife-sultana ve hükümete bağlılığı pekiştirilmiştir. Hamidiye Projesi, tüm bu kuruluş felsefesi argümanları açısından kendi döneminde her ne kadar mensupları arasından ileride devletin kurgusuna aykırı tipte milliyetçi itkiyle ortaya çıkan birkaç sapma hareketine uğramışsa da hükümetçe başarılı addedildiğinden bu doğrultudaki aşiret politikalarının ulaştığı sistematikte önemli bir halkayı oluşturmuştur. Hamidiyelilere sağlanan dönemin en modern silahı olan *martini henry* tüfekleri ve devlet üniformaları donanımlarıyla *Kürd aşiretlerinden Milli, Heyderan, Hasenan ve Mîran gibi bazıları eski Kürd aşiret konfederasyonları/mirlikleri benzeri bir oluşuma yakın bir şekilde yeniden ve kısmen bizzat devlet eliyle canlandırılmıştır.*

Birkısım Hamidiye Alayları'nın bölgedeki ayrılıkçı Ermenilere karşı devlete yardımcı unsur olarak iş görmelerinin yanında, bizzat Kürd Aşiretleri'nin iç çelişkilerinde birbirlerine karşı da geliştirdikleri hareketleri, yerel otoritelerin zayıflamasıyla ve buna mukabil merkezi otoritenin güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu yönüyle mensupları arasında kendilerine küçük iktidar alanları oluşturan tarzdeki menfaatlerine de devşirdikleri siyasal ve ekonomik artılarla Hamidiye'ye dahil olan bazı aşiretler ile devlet açısından bakıldığında kazançta karşılıklılık şeklinde *simbiyotik bir ilişki* geliştirdikleri göze çarpmaktadır.

Hamidiye'ye katılan aşiretlerin adedi ve isimleri belli olduğu kadar bölgedeki bütün aşiretlerin de bu oluşuma katılmadıkları bir diğer husustur. Alayların ismi sonradan değiştirilerek yeni kurulan devlette de aşiretler, askeri güç olarak Balkan Savaşlarında ve I. Dünya Savaşı'nda da *ihtiyat kuvvetleri* olarak işlev görmeye, kullanılmaya devam edilmiştir. Bu da Hamidiye projesinin ismi değişse de kendinden sonra da devletin aşiretler eliyle bölge üzerindeki varlığının tesisinde

önemli bir araç olarak kullanılmasını miras bırakması ile neticede projenin aşiretler aleyhine ve buna mukabil devlet lehine bir sonuç ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

BEO., (Bab-ı Âlî Evrak Odası), 1340/100441, 13 Haziran 1315/25.06.1899.

DH.MKT. (Dahiliye Mektûbî Kalemi), 1928/19, 2 Ş 1309/02.03.1892.

DH.TMIK.M. (**Dahiliye** Nezareti Tesrî'i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik), 74/6, 10 Nisan 1315/22.04.1899.

DH.TMIK.M. (**Dahiliye** Nezareti Tesrî'i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik), 71/20, 23 Z 1316 /04.05.1899.

İ.DH. (İrade-i Dahiliye Tasnifi), 1250/98058, 11 Teşrin-i sani 1309/23.11.1891.

Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı),167/25, 12 Ca 1298/12.04.1881.

Y. EE. (**Yıldız** Esas Evrakı), 113/5, s. 6-7, 1308/1892.

Y.EE., 139/22, 13 R 1310/04.11.1892.

Y. EE. (**Yıldız** Esas Evrakı), 113/6, s. 16, 1312/1896.

Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

Y.PRK.BŞK. (**Yıldız** Perakende Başkitabet Dairesi), 48/19, 26 Eylül 1312/08.09.1896.

Y.PRK.MYD. (Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaverân ve Ma'îyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi), 12/36, 10 B 1310/28.01.1893.

AKPINAR, Alişan, ROGAN, Eugene L, *Aşiret Mektep Devlet*, Aram yay., İstanbul 2001.

AŞİRETLER RAPORU, (Yazarı belirsiz), Kaynak yay., İstanbul 2003.

AVYAROV, *Osmanlı –Rus ve İran Savaşları 'nda Kürdler*, Çev: Muhammed Varlı (Hoko Xanî), Sipan yay., Ankara 1995.

AYTAR, Osman, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, Medya Güneşi yay., İstanbul 1992.

BERLİN KONGRESİ, Matbaa-yı Amire, H. 1298.

BOZKURT, İbrahim, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi*, İmaj Ofset, Şanlıurfa 2003.

BRUÏNESSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim yay., İstanbul 2006.

ÇAKIN, Naci; ORHON, Nafiz, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Harp Tarihi Bşk. Harp Tarihi yay., Ankara 1978.

DANIŞMEND, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul 1972.

ERBENGİ, Türkan, KUTLUĞ, Emin, *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, Kuşak Ofset, İstanbul 2005.

FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Yayın B yay., İzmir 2013.

GÖKALP, Ziya, *Şaki İbrahim Paşa Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, İstanbul 1976.

GÜMÜŞ, Ercan, *XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Mardin İdaresinde Milli Aşireti ve Aşiretin Nüfuz Mücadeleleri*, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Editör: İ. Özcoşar-H. H. Güneş, İstanbul, 2006, s. 815-830.

GÜRHAN, Veysel, "Hamidiye Alayları ve Mardin", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Edt: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 833-840.

İLTER, Erdal, "Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, s. 155-171.

JONGERDEN, Joost, "Elite Encounters of Violent Kind: Milli İbrahim Paşa, Ziya Gökalp and Political Struggle in Diyarbakir at the Turn of the 20th Century" *Social Relations in Ottoman Diyarbakir, 1870-1915*, Ed. Joost Jongerden-Jelle Verheij, s. 55-84.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa(1838-1899)*, Eren yay., İstanbul 1993.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK yay., Ankara 1999.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK yay., Ankara 2000.

KLEİN, Janet, *Hamidiye Alayları*, İletişim yay., İstanbul 2013.

KODAMAN, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", *Tarih Dergisi*, Edebiyet Fakültesi yay., İstanbul 1979, s. 427-480.

_____, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1987.

_____, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *Devr-i Hamid Sultan*, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, s. 341-379.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisi'nde Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İÜEF yay. İstanbul 1984.

OCAK, Esmâ, *Bir Filozofun Özel Yaşamı Ziya Gökalp*, Birharf yay., İstanbul 2006.

ROGAN, Eugene L., Asiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907), *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 1 (Feb., 1996), pp. 83-107.

SALNAME-İ ASKERİ, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895).

_____, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908).

SİLOPİ Zinnar (Kadri Cemil Paşa), *Doza Kurdistan*, Avesta yay., İstanbul 2014.

SÜLEYMAN SABRİ PAŞA, (Yazar adı kitapta olmayıp sonradan tespit edilmiştir.), *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tettebbuat*, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul 1928.

SYKES, Mark, “Journeys in North Mesopotamia”. *Geographical Journal* 30, 1907, s. 384-398.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara 2011.

TBMM Zabıt Ceridesi,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b068/tbmm020150680108.pdf>, İ: 68, C. 61, 3.3.1341, Erişim Tarihi: 24. 10. 2015.

EKİNCİ, Mehmet Rezan, Hamidiye Livalarının Kurulduğu Merkezleri Gösteren Harita, https://www.google.com/maps/d/edit?mid=14_hvriXkKjzhevoF72L0-mkkHm4, Oluşturulma tarihi: 30.09.2016.

EK: "Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır."
BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

صحبہ اولیہ نیک بے دلوانہ صورت تقسیم یہ بودہ در

<p>مرکز باسہ قلم اولیہ لازم کلامہ سبحان لوانہ صحبہ اولیہ نوردرک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>۱۷</td><td>موقری</td></tr> <tr><td>۱۸</td><td>سلطانہ</td></tr> <tr><td>۱۹</td><td>شکھ</td></tr> <tr><td>۵۶</td><td>سنگھ</td></tr> <tr><td>۴۹</td><td>ناقری</td></tr> </table>	۱۷	موقری	۱۸	سلطانہ	۱۹	شکھ	۵۶	سنگھ	۴۹	ناقری	<p>مرکز قرہ صلب اولیہ لازم کلامہ سبحان لوانہ صحبہ اولیہ نوردرک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>۴</td><td>زیدانک</td></tr> <tr><td>۵</td><td>قرہ بابانہ</td></tr> <tr><td>۶</td><td>ادمانک</td></tr> <tr><td>۱۰</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۱۱</td><td>جلدک</td></tr> <tr><td>۱۲</td><td>شازیک</td></tr> <tr><td>۴۷</td><td>مرکز خضہ اولیہ نوردرک سبحان لوانہ</td></tr> <tr><td>۴۸</td><td>صحبہ اولیہ نوردرک</td></tr> <tr><td>۵۷</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۱</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۲</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۳</td><td>زیرقمانہ</td></tr> <tr><td>۴۴</td><td>جہ رائدہ</td></tr> </table>	۴	زیدانک	۵	قرہ بابانہ	۶	ادمانک	۱۰	جہ رائدہ	۱۱	جلدک	۱۲	شازیک	۴۷	مرکز خضہ اولیہ نوردرک سبحان لوانہ	۴۸	صحبہ اولیہ نوردرک	۵۷	جہ رائدہ	۴۱	جہ رائدہ	۴۲	جہ رائدہ	۴۳	زیرقمانہ	۴۴	جہ رائدہ
۱۷	موقری																																				
۱۸	سلطانہ																																				
۱۹	شکھ																																				
۵۶	سنگھ																																				
۴۹	ناقری																																				
۴	زیدانک																																				
۵	قرہ بابانہ																																				
۶	ادمانک																																				
۱۰	جہ رائدہ																																				
۱۱	جلدک																																				
۱۲	شازیک																																				
۴۷	مرکز خضہ اولیہ نوردرک سبحان لوانہ																																				
۴۸	صحبہ اولیہ نوردرک																																				
۵۷	جہ رائدہ																																				
۴۱	جہ رائدہ																																				
۴۲	جہ رائدہ																																				
۴۳	زیرقمانہ																																				
۴۴	جہ رائدہ																																				
<p>مرکز ماروبہ اولیہ لازم کلامہ سبحان لوانہ صحبہ اولیہ نوردرک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>۴۱</td><td>سلطانہ</td></tr> <tr><td>۴۲</td><td>قرہ بابانہ</td></tr> <tr><td>۴۳</td><td>طی عینک</td></tr> <tr><td>۴۴</td><td>برایعینک</td></tr> <tr><td>۴۵</td><td>ارتوس عینک</td></tr> </table>	۴۱	سلطانہ	۴۲	قرہ بابانہ	۴۳	طی عینک	۴۴	برایعینک	۴۵	ارتوس عینک	<p>مرکز مدوز کرد اولیہ لازم کلامہ سبحان لوانہ صحبہ اولیہ نوردرک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>۸</td><td>بیجانک</td></tr> <tr><td>۴۱</td><td>قرہ بابانہ</td></tr> <tr><td>۴۲</td><td>حسانک</td></tr> <tr><td>۴۳</td><td>حسانک</td></tr> <tr><td>۴۴</td><td>حسانک</td></tr> <tr><td>۴۵</td><td>حسانک</td></tr> <tr><td>۴۶</td><td>حسانک</td></tr> </table>	۸	بیجانک	۴۱	قرہ بابانہ	۴۲	حسانک	۴۳	حسانک	۴۴	حسانک	۴۵	حسانک	۴۶	حسانک												
۴۱	سلطانہ																																				
۴۲	قرہ بابانہ																																				
۴۳	طی عینک																																				
۴۴	برایعینک																																				
۴۵	ارتوس عینک																																				
۸	بیجانک																																				
۴۱	قرہ بابانہ																																				
۴۲	حسانک																																				
۴۳	حسانک																																				
۴۴	حسانک																																				
۴۵	حسانک																																				
۴۶	حسانک																																				
<p>مرکز اورخ اولیہ لازم کلامہ سبحان لوانہ صحبہ اولیہ نوردرک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>۵۱</td><td>قیس عینک</td></tr> <tr><td>۵۲</td><td>براز عینک</td></tr> </table>	۵۱	قیس عینک	۵۲	براز عینک	<p>مرکز ارجسہ اولیہ لازم کلامہ سبحان لوانہ صحبہ اولیہ نوردرک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>۱</td><td>لیوک</td></tr> <tr><td>۷</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۶</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۷</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۸</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۴۹</td><td>جہ رائدہ</td></tr> <tr><td>۵۰</td><td>جہ رائدہ</td></tr> </table>	۱	لیوک	۷	جہ رائدہ	۴۶	جہ رائدہ	۴۷	جہ رائدہ	۴۸	جہ رائدہ	۴۹	جہ رائدہ	۵۰	جہ رائدہ																		
۵۱	قیس عینک																																				
۵۲	براز عینک																																				
۱	لیوک																																				
۷	جہ رائدہ																																				
۴۶	جہ رائدہ																																				
۴۷	جہ رائدہ																																				
۴۸	جہ رائدہ																																				
۴۹	جہ رائدہ																																				
۵۰	جہ رائدہ																																				

سوارچرانہ قرہ بابانہ تنگ قوتی اولیہ سبحان لوانہ
سبحان اولیہ نوردرک سوارچرانہ سوارچرانہ سوارچرانہ
سوارچرانہ سوارچرانہ سوارچرانہ سوارچرانہ سوارچرانہ

۱۸ کابہ اولیہ

Y.EE. 81/42

2

Y.EE.00081